

สารานุกรมวรรณคดีไทย
เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา
เล่ม ๑
โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนัง
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จัดทำโดย สำนักงานราชบัณฑิตยสภา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๒ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา

สนามเสือป่า เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

โทรศัพท์ : ๐ ๒๓๕๖ ๐๔๖๖-๗๐

โทรสาร : ๐ ๒๓๕๖ ๐๔๘๕

www.royin.go.th

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data.

สารานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑

โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.-- กรุงเทพฯ :

ราชบัณฑิตยสภา, ๒๕๖๒.

๑๐๑๐ หน้า.

๑. วรรณคดีไทย--พจนานุกรม. I. ชื่อเรื่อง.

๘๙๕.๙๑๐๐๓

ISBN 978-616-389-104-4

ราคา ๘๐๐ บาท

พิมพ์ที่ : บริษัท ธนาเพรส จำกัด

๙ ซอยลาดพร้าว ๖๔ แยก ๑๔ แขวงวังทองหลาง

เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๑๐

โทร. ๐ ๒๕๓๐ ๔๑๑๔ โทรสาร ๐ ๒๑๐๘ ๘๙๕๐-๕๑

ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ : tanapress@gmail.com

คำนำ

คณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมวรรณคดีไทยได้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๑ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมวรรณคดีไทยทั้งวรรณคดีราชสำนักและวรรณคดีท้องถิ่น ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (พ.ศ. ๒๔๗๕) มาจัดทำคำอธิบาย ตลอดจนมุ่งหวังให้เป็นแหล่งรวมความรู้ทางวรรณคดีที่มีคุณค่าทางความคิดทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์

หนังสือ “สารานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑ โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ประกอบด้วยภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์รอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์ที่จารึกในแผ่นศิลาบนเสารอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ร้อยแก้ว ซึ่งถอดความจากโคลงบรรยายภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์ และคำศัพท์พร้อมนิยามศัพท์

สำนักงานราชบัณฑิตยสภาขอขอบคุณคณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมวรรณคดีไทย ที่ได้สละกำลังกาย กำลังปัญญา และเวลาอันมีค่า ช่วยจัดทำหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอขอบคุณสำนักพระราชวังที่ได้อนุญาตให้ถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังและโคลงบรรยายภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์รอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขอขอบคุณนายธีรนาถ ทองตะโก เจ้าหน้าที่งานในพระองค์ ระดับ ๗ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ภาพจิตรกรรมบางส่วน จนทำให้หนังสือเล่มนี้มีความสมบูรณ์ทั้งภาพและเนื้อหา ท้ายสุดนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ “สารานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑ โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม” จะเป็นประโยชน์แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไปที่สนใจงานวิชาการด้านวรรณคดีไทยและศิลปะไทย.

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์สุรพล อิศรไกรศีล

(ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์สุรพล อิศรไกรศีล)
นายกราชบัณฑิตยสภา

คำชี้แจง

หนังสือ “สารานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑ โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ดำเนินงานโดยคณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมวรรณคดีไทย มาตั้งแต่วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑ และได้มีการปรับปรุงองค์ประกอบคณะบรรณาธิการฯ เป็นครั้งคราวตามความเหมาะสม คณะบรรณาธิการฯ ชุดปัจจุบันประกอบด้วย

๑. นายวินัย ภูระหงษ์	ประธานคณะบรรณาธิการ
๒. ศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชชมณี	บรรณาธิการ
๓. รองศาสตราจารย์ ดร.จินตนา คำรงค์เลิศ	บรรณาธิการ
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมศรี จันทร์อ่อน	บรรณาธิการ
๕. ศาสตราจารย์ ดร.รีนฤทัย สัจจพันธุ์	บรรณาธิการ
๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร	บรรณาธิการ
๗. รองศาสตราจารย์เสาวลักษณ์ อนันตศานต์	บรรณาธิการ
๘. ผู้อำนวยการกองศิลปกรรม
(นางสาวสุปัญญา ชมจินดา)	บรรณาธิการ
๙. เจ้าหน้าที่สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
(นางชวนพิศ เขาวนัสกุล)	บรรณาธิการและเลขานุการ
๑๐. เจ้าหน้าที่สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
(นางพรทิพย์ เดชทิพย์ประภาพร)	บรรณาธิการและผู้ช่วยเลขานุการ

อนึ่ง ผู้ที่เคยเป็นคณะบรรณาธิการฯ ซึ่งร่วมดำเนินงานมีดังนี้

บรรณาธิการที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส

บรรณาธิการ รองศาสตราจารย์ทองสุข เกตุโรจน์

ผู้อำนวยการกองศิลปกรรม นางสาวศิริพร อินทรเชียรศิริ นางนัยนา วราอัศวปติ และ

นางแสงจันทร์ แสนสุภา

ผู้แทนผู้อำนวยการกองศิลปกรรม นางสาวบุญธรรม กรานทอง

การดำเนินการจัดทำหนังสือ “สารานุกรมวรรณคดีไทย เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา เล่ม ๑ โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม” นี้ คณะบรรณาธิการฯ ได้พิจารณาถอดความจากโคลงบรรยายภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์ที่จารึกในแผ่นศิลาบนเสา รอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พบว่าคำบางคำในโคลงดังกล่าวมีความหมายเดียวกัน แต่จารึกต่างกัน และคำบางคำใส่วรรณยุกต์และสระไม่ตรงตำแหน่ง ดังตัวอย่าง

๑. คำที่มีความหมายเดียวกันแต่จารึกต่างกัน เช่น

คำว่า กษัตริย์

รบายโบกรูมาต้อง	<u>กษัตริย์</u> แล้วเจิมจันทน์	(ห้อง ๘)
พระเพยพจนสอน	ศุภกิจ <u>กษัตริย์</u> แฮ	(ห้อง ๘)
สิ้นาง <u>กระษัตริย์</u> ว่า	หวัดเสียง	(ห้อง ๙)
สอง <u>กระษัตริย์</u> บัดพร้อม	เพลงสร	ห้อง ๑๕๓)
สี่ <u>กระษัตริย์</u> กับทั้ง	ไอยกา	(ห้อง ๑๗๗)

คำว่า กบินทร์

ฟัง <u>กบินทร์</u> ทูลให้ทำ	ทวยหาญ	(ห้อง ๒๗)
นำสอง <u>กระบินทร์</u> ลิน	ลาศลุ พระนา	(ห้อง ๒๘)
นำอุทกโสดสร <u>งกบินทร์</u>	คีนสติ พลันแฮ	(ห้อง ๒๙)
<u>กระบินทร์</u> รับกลับถีบด้วย	บาทา	(ห้อง ๓๐)
<u>กบินทร์</u> ประจักษ์แจ้ง	จึงขาน คำแฮ	(ห้อง ๓๓)
<u>กระบินทร์</u> ลงสู่ภพเต่า	ตามสกล มานา	(ห้อง ๕๑)

คำว่า เกียรติ, เกียรติ

แม่นมาด <u>บุตรี</u> กู	<u>เกียรติ</u> ล้ำ	(ห้อง ๑)
ทั้ง <u>เกียรติ</u> ดิจักขจาย	ขจรจบ โลกยนา	(ห้อง ๓)
เพราะเดชเจ้า <u>กอบ</u> แก้	<u>เกียรติ</u> ไว้วงษเฉลิม	(ห้อง ๕๘)
เสียชีพ <u>ซื่อ</u> ชอบ <u>เกื้อ</u>	<u>เกียรติ</u> ไว้ในสนาม	(ห้อง ๗๗)

๒. คำบางคำใส่วรรณยุกต์และสระไม่ตรงตำแหน่ง เช่น

เวน <u>สัตรี</u> น <u>ับ</u> ร <u>อ</u> ย	รับ <u>ใช้</u> บ <u>ำ</u> ร <u>ุง</u> โ <u>ม</u> ม	(ห้อง ๒)
พระ <u>ปล</u> อบ <u>ว</u> า <u>เว</u> รม <u>ี</u>	อย่า <u>ค</u> ้ <u>ร</u> า	(ห้อง ๑๖)
ผู้ <u>ร</u> า <u>ช</u> า <u>ฎ</u> ร <u>น</u> บ <u>น</u> ี <u>ว</u>	น <u>อ</u> บ <u>ก</u> ่ <u>ล</u> า <u>ด</u> อ <u>ย</u> จ <u>ร</u>	(ห้อง ๑๖)
ชาว <u>ป</u> ร <u>ะ</u> ชา <u>ก</u> ษ <u>ม</u> ส <u>ัน</u> ด์	แ <u>ช</u> ่ <u>ซ</u> อ <u>อ</u> ง	(ห้อง ๑๖)

(๓)

ฟังสนองตั้งด้วยราช	อัธยา ไศรยนา	(ห้อง ๕๗)
จับสุครีพหนีบจร	จวบแค้น	(ห้อง ๕๘)
ไสยาศเหนืออาศน์นพ	รัตนแพ้ว	(ห้อง ๕๙)
แสงทองส่องพรายลบ	เลอพร่าง โปยมแฮ	(ห้อง ๕๙)
สิบแปดมงกุฎแค้น	คือเพลิง เผาฮือ	(ห้อง ๖๐)

การจารึกคำที่ต่างกัน และการใส่วรรณยุกต์และสระไม่ตรงตำแหน่งของอักขรวิธีปัจจุบันนั้น คณะบรรณาธิการฯ ไม่ได้ปรับแก้ไขให้เป็นไปตามอักขรวิธีปัจจุบัน แต่ยังคงรักษาข้อความตามเอกสารต้นปฐมภูมิ

นอกจากนี้ คณะบรรณาธิการฯ สันนิษฐานว่าคำบางคำที่จารึกในแผ่นศิลาอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามระยะเวลา หรืออาจมีข้อผิดพลาดระหว่างที่จารึกแต่ไม่ได้แก้ไขหรือแก้ไขแล้วแต่ไม่ชัดเจน คณะบรรณาธิการฯ จึงมอบนางชวนพิศ เขาวรรณสกุล นักวรรณศิลป์ชำนาญการ บรรณาธิการและเลขานุการ ทำเชิงอรรถท้ายร้อยแก้วซึ่งถอดความจากโคลงแต่ละห้องเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจน และถูกต้องยิ่งขึ้น และศาสตราจารย์ ดร.รินฤทัย สัจจพันธุ์ บรรณาธิการ ได้ตรวจสอบความถูกต้องอีกชั้นหนึ่ง

บทนำ

รามเกียรติ์เป็นเรื่องราวที่รู้จักและนิยมอย่างแพร่หลายในประเทศไทย เป็นเรื่องของพระราม ซึ่งเดิมเป็นคำขบถที่ว่าปากเปล่า เรียกว่า “อักษาน” ที่ขบถร่วมกันในประเทศอินเดียประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว และเป็นนิยายที่เล่ากันในประเทศนั้น ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๗๐๐ วาลมิกิได้นำนิยายเรื่องพระรามมาแต่งเป็นกาวยะ (กวีนิพนธ์) เรียกว่า รามายณะ ซึ่งได้ชื่อว่า อาทิกาวยะ (กวีนิพนธ์เรื่องแรก)

รามายณะของวาลมิกิเป็นแหล่งกำเนิดของวรรณคดีสันสกฤตจำนวนมาก กวีได้นำเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในรามายณะไปแต่งในรูปแบบการประพันธ์ต่าง ๆ เช่น

กาวยะ เช่น รชวิเศษ และ กุมารสภาวะ ของกาลิทาส, รามายณมัญชรี ของเก็ชเมนทร

บทละคร เช่น มหาวีรจรีต และ อุตตรรามจรีต ของภวภูติ, หนุมานนาฏกะ ของทาโมทร, พาลรามายณะ ของราชเศษระ, ประสันนราฆวะ ของชัยเทวะ, ทูตางคทะ ของสุภฏะ, อภิเชกนาฏกะ และ ประติมานาฏกะ ของภาสวะ, อภินวราฆวะ ของกษีรสมามิน, อัถกฤตพรประณะของมหาเทวะ, รามจรีต ของยวราชะ

จัมป (ร้อยแก้วปนร้อยกรอง) เช่น รามายณะจัมป ของลักษณภักฏะ, กายจัมป ของท้าววิทรภราชะ, รามายณะจัมป ของโกษะ

เรื่องแทรกในมหากาพย์มหาภารตะในวบบรรพ คือ ราโมปาขยานะ

นอกจากรามายณะฉบับภาษาสันสกฤต ยังมีรามายณะฉบับภาษาถิ่นต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย เช่น รามายณะภาษาฮินดี เรื่องรามจรีตมานัส ของตุลสีทาส, รามายณะภาษาอรรถมาคีของศาสนาเซน, รามายณะภาษาเบงกาลี ของกฤตติวาสี, รามายณะภาษากัศมีระ เรื่องรามาวตารจรีต ของกวีศรีประกาศรามะ, รามายณะภาษาทมิฬ ของกัมพัน

นิยายที่เล่ากันในตอนกลางของประเทศอินเดียได้แพร่หลายไปยังอินเดียตอนใต้ ในสมัยราชวงศ์คุปตะและราชวงศ์ปาละประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ขวา บาหลี มลายู เขมร พม่า ลาว ญวน และไทย เช่น รามายณะของขวา เรื่องเสร์ตราม และเรื่องเสร์ตรามเถลิง, รามายณะของบาหลี แยกเป็น ๒ เรื่อง คือ รามายณะวาลมิกิ มี ๖ กัณฑ์ และเรื่องอุตตรกัณฑ์, รามายณะของมลายู มี ๓ ฉบับ คือ เรื่องทิกายัตศรีราม เรื่องทิกายัตราวณะ และเรื่องรามายณะสำหรับขบถ ส่วนรามายณะของเขมรแพร่หลายมาจากรามายณะของขวา

(๖)

ในพระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงศึกษาค้นคว้าเรื่องรามายณะ และทรงเปรียบเทียบระหว่างรามายณะฉบับภาษาสันสกฤต ฉบับภาษาฮินดี กับรามเกียรติ์ของไทย พบว่าเนื้อเรื่องรามเกียรติ์บางตอนแตกต่างไปจากฉบับภาษาสันสกฤต แต่ไปพ้องกับฉบับภาษาฮินดี บางตอนไม่ตรงกับฉบับใดเลย จึงทรงสันนิษฐานว่า บ่อเกิดสำคัญของรามเกียรติ์น่าจะมาจาก ๓ แหล่ง ได้แก่

๑. รามายณะภาษาสันสกฤต ฉบับของคณิกาย จากแคว้นองคราชภูร์ (เบงกอล) มีเนื้อเรื่องตรงกับรามเกียรติ์ของไทย คือ ตอนพระกฤษณะกับพระลพจับม้าอุปการชี่ และตอนพระรามออกไปจับสองกุมาร

๒. วิชฌบุราณจะน่าจะเป็นบ่อเกิดเรื่องเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ เช่น ตอนกำเนิดต่าง ๆ ตอนทศกัณฐ์เยี่ยมพิภพ

๓. หนุมานนาฏกะน่าจะเป็นบ่อเกิดเรื่องราวที่กล่าวถึงหนุมาน

ต่อมา เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนานราชชน) ได้ค้นคว้าเรื่องรามายณะและเรื่องรามเกียรติ์ สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และแสดงความเห็นไว้ในหนังสืออุปกรณ์รามเกียรติ์ว่า รามเกียรติ์ของไทยมีที่มา ๒ ทาง คือ

๑. มาจากเรื่องพระรามดั้งเดิมก่อนที่วาลมิกิจะแต่งรามายณะ

๒. มาจากรามายณะฉบับภาษาทมิฬเป็นส่วนใหญ่

ส่วนเรื่องเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ มีที่มาจากรามายณะฉบับอื่น ๆ เช่น ฉบับเบงกาลี ชาว มลายู ซึ่งคงได้เรื่องมาอย่างปลื้มก้อย แล้วยนำมาเชื่อมให้ต่อเป็นเรื่องเดียวกัน

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงอธิบายไว้ในเรื่องพระรามว่า รามายณะของวาลมิกิไม่ใช่ต้นกำเนิดรามเกียรติ์ของไทย นิยายเรื่องพระรามคงเข้ามาในแหลมอินโดจีนและอินโดนีเซียก่อนที่จะเกิดรามายณะของวาลมิกิ ทั้งนี้ นิยายพระรามได้เดินทางจากอินเดีย ชาว มลายู แล้วจึงเข้าสู่เมืองไทย และคงเข้ามาด้วยวิธีมุขปาฐะและการแสดง

การศึกษาค้นคว้าดังกล่าวทำให้สรุปที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ในประเทศไทยได้ดังนี้

๑. เรื่องพระรามที่เข้ามาในประเทศไทยมิได้มีที่มาจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งเพียงแหล่งเดียว เพราะในเรื่องรามเกียรติ์มีเรื่องย่อยที่พ้องกับนิทานต่าง ๆ จากหลายแหล่ง

๒. เรื่องพระรามที่ไทยรับมานั้น ได้จากอินเดียโดยตรงและได้รับผ่านชาติต่าง ๆ เช่น ทมิฬ ชาว มลายู เขมร

๓. ไทยได้รับเรื่องพระรามเข้ามาหลายครั้งโดยชาวอินเดียที่มาจากภาคตะวันออกและภาคใต้

๔. วิธีการนำเข้ามา คงด้วยวิธีจดจำแบบเล่านิทาน จึงเป็นเหตุให้ผิดไปจากเดิมได้ง่าย นอกจากจะเข้ามาในรูปของการเล่านิทานแล้ว น่าจะเข้ามาในรูปของการแสดงด้วย เพราะการแสดงหนังใหญ่และโขนเป็นศิลปะการละเล่นที่ไทยได้รับมาจากชวาและอินเดีย

รามเกียรติ์ในประเทศไทยปรากฏในงานวรรณกรรมและศิลปะประเภทต่าง ๆ คือ

ด้านวรรณกรรม มีทั้งบทละคร กวีนิพนธ์ และคำสอน นอกจากปรากฏในรูปแบบวรรณกรรมโดยตรงแล้ว ยังปรากฏในรูปของวรรณกรรมมุขปาฐะ นอกจากนี้ วรรณกรรมไทยหลายเรื่องได้อ้างถึงเรื่องรามเกียรติ์

ด้านการแสดง ได้แก่ หนัง โขน ละคร และหุ่น

ด้านศิลปกรรม ได้แก่ จิตรกรรมและประติมากรรมที่แสดงเรื่องราวต่อเนื่อง และเฉพาะตอนใดตอนหนึ่ง

ด้านภาษา มีสำนวนโวหาร ความเปรียบเทียบ ๆ คำเรียกชื่อ เช่น พระปรมาภิไธย นามบรรดาศักดิ์ ชื่อสถานที่ ชื่อสิ่งของต่าง ๆ

นอกจากสำนวนโวหาร ยังมีคำเรียกชื่อต่าง ๆ ที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ ทั้งพระปรมาภิไธย นาม บรรดาศักดิ์ ชื่อสถานที่และสิ่งของต่าง ๆ ฯลฯ

คณะบรรณาธิการจัดทำสารานุกรมวรรณคดีไทย สำนักงานราชบัณฑิตยสภา เห็นว่าเรื่องรามเกียรติ์แต่ละประเภท เนื้อหาโดยรวมมีจำนวนมากจึงได้รวมจัดทำเป็นชุดสารานุกรมวรรณคดีไทยเรื่องรามเกียรติ์ โดยแบ่งเป็น ๓ เล่ม ตามความเหมาะสมของเนื้อหา ดังนี้

เล่ม ๑ โคลงเรื่องรามเกียรติ์บรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ประกอบด้วย ๑. โคลงบรรยายภาพเรื่องรามเกียรติ์

๒. เรื่องรามเกียรติ์ ถอดความจากโคลงบรรยายภาพ

เล่ม ๒ โคลงเรื่องรามเกียรติ์บรรยายภาพสลักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ประกอบด้วย ๑. โคลงบรรยายภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์

๒. เรื่องรามเกียรติ์ ถอดความจากโคลงบรรยายภาพ

เล่ม ๓ วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์

ประกอบด้วย

บทพรรณนา

๑. รามเกียรติ์คำฉันท์

๒. ราชพิลาปคำฉันท์ (นิราษีดา)

บทมหรสพและบทนาฏกรรม

๑. คำพากย์

- ๑.๑ คำพากย์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับกรุงเก่า
- ๑.๒ คำพากย์เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ๑.๓ คำพากย์เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. บทละคร

- ๒.๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ความครึ่งกรุงเก่า
- ๒.๒ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
- ๒.๓ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
- ๒.๔ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ๒.๕ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ชุดนางเบญกายกับนางสุวรรณกันยุมาหึงกัน ในตอนหนุมานอาสา พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ
- ๒.๖ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๒.๗ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. ชุดเบ็ดเตล็ด

๓.๑ บทจ้บระบำ

- ๓.๑.๑ บทละครจ้บระบำ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
- ๓.๑.๒ บทละครจ้บระบำ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- ๓.๑.๓ บทในระบำ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓.๑.๔ จ้บระบำ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓.๒ บทเบิกโรง

- ๓.๒.๑ บทรำดอกไม้เงินทอง หรือ บทรำต้นไม้เงินทอง พระราชนิพนธ์ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓.๒.๒ บทเรื่องพระนารายณ์ปราบหนทุก พระราชนิพนธ์ของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓.๒.๓ พระภราทวาทฤษี พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว
- ๓.๒.๔ บทจับลิงหัวค้ำ พระบวรราชนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหา
ศักดิ์พลเสพ
- ๓.๒.๕ บทต่อรำบรรเลงหางนกยูง พระบวรราชนิพนธ์ของกรมพระราชวัง
บวรมหาศักดิ์พลเสพ
- ๓.๒.๖ บทเรื่องยักษ์สองกรรวิกสองพี่น้องตั้งพิธี พระบวรราชนิพนธ์ของ
กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ
- ๓.๒.๗ เรื่องไฟจิตราสูร พระบวรราชนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหา
ศักดิ์พลเสพ

๔. คำสอน

- ๔.๑ โคลงเรื่องพาลีสอนน้อง
- ๔.๒ โคลงเรื่องทศรถสอนพระราม
- ๔.๓ ฉันท์พาลีสอนน้อง

โคลงเรื่องรามเกียรติ์บรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

โคลงเรื่องรามเกียรติ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองพระบาท และพระสงฆ์ ร่วมกันแต่งบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ จำนวน ๑๗๘ ห้อง ที่อยู่ที่ผนังภายในพระระเบียงรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ร่วมด้วย

โคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์เป็นโคลงสี่สุภาพ บรรยายจิตรกรรมแต่ละห้อง ห้องละ ๒๘ บท โดยจารึกลงบนแผ่นหินอ่อนแผ่นละ ๗ บท ติดไว้รอบเสาพระระเบียง คู่กันไปกับภาพจิตรกรรมเรื่องรามเกียรติ์แต่ละห้อง รวมเป็นโคลงทั้งสิ้น ๔,๙๘๔ บท ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ขุนมหาสิทธิโวหาร (ห้วง) และพระเทพกระวี (น้อม) เป็นผู้พิสุจน์อักษร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน) ขุนวิสุทธเสนี ขุนวิสุทธากร และพระครูสมุหวรคณิศร เป็นผู้ตรวจฉันทลักษณ์และเนื้อความ (ประกาศพระบรมราชโองการ เรื่องแต่งตั้งผู้ตรวจแก้ไขโคลงรามเกียรติ์ในสมโภชพระนครครบร้อยปี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววรคณานันท์ (ม.ร.ว.แป้ม มาลากุล) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๐๓, พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๓)

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์นี้ เมื่อแรกสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน และโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมช่างเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์บนผนังด้านในพระระเบียง ต่อมาภาพเรื่องรามเกียรติ์ดังกล่าวชำรุดเสียหายมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อและเขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและปฏิสังขรณ์หลายอย่างภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทำให้ต้องขยายพระระเบียงออกไปทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก และโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์ใหม่อีกครั้ง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ในโอกาสครบ ๑๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ และสมโภชพระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากรในคราวเดียวกัน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามใหม่ทั้งพระอาราม ครั้งนี้ โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมช่างฝีมือเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นใหม่ โดยมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ เป็นแม่กองจัดทำภาพเป็นห้อง ๆ ภายในพระระเบียงโดยตลอด เริ่มตั้งแต่ห้องที่ ๑

ตอนพระชนกฤๅษีทำพิธีบวงสรวง ไถดิน ได้นางสีดา แล้วลาพรตกลับเข้าเมืองมิลิลา ถึงห้องที่ ๑๗๘ ตอนพระพรต พระสัตรี รุด พระมงกุฎ และพระลบ กลับจากเมืองโกยเกษ เข้าเฝ้าพระราม ที่กรุงอยุธยา พระรามปูนบำเหน็จถ้วนหน้า

รายพระนามและรายนามผู้แต่งโคลงบรรยายภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เรื่องรามเกียรติ์ มีดังนี้

๑. พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑ ห้องที่ ๒ และห้องที่ ๓

๒. หลวงฤทธิพลไชย (บัว จันทรวณิก) ต่อมาเป็นพระราชเทศภักดี แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔ ห้องที่ ๕ และห้องที่ ๑๑๔

๓. พระยาสุนทรนุรักษ์ (เพื่อน พรหมปินทะ) ต่อมาเป็นพระยาราชาโยธา แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖ ห้องที่ ๗ ห้องที่ ๘ และห้องที่ ๑๕๓

๔. ขุนทองสื่อคนเก่า (ช่วง ไกรฤกษ์) ต่อมาเป็นหลวงมงคลรัตนราชมนตรี บางแห่งว่าเป็นพระมงคลรัตนราชมนตรี แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๙ ห้องที่ ๑๑๕ ห้องที่ ๑๑๖ ห้องที่ ๑๑๗ ห้องที่ ๑๗๑ และห้องที่ ๑๗๗

๕. ขุนโอวาทกรกิจ (แก่น โอวาทสาร) ต่อมาเป็นพระยาโอวาทกรกิจ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๐ และห้องที่ ๑๑

๖. หมื่นนิพนธ์ไพเราะ (ยังไม่พบบรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๒ และห้องที่ ๑๓

๗. ขุนมหาสิทธิโวหาร (ห้วง อาจารย์ยางกูร) ต่อมาเป็นหลวงมหาสิทธิโวหาร แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๔ ห้องที่ ๑๕ และห้องที่ ๑๖

๘. นายเสถียรรักษา (ศิริ เอมะศิริ) ต่อมาเป็นพระยามนุสารศาสตร์บัญชา แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๗ ห้องที่ ๒๘ และห้องที่ ๒๙

๙. พระเทพกระวี (นิ่ม) วัดเครือวัลย์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๘ และห้องที่ ๑๙

๑๐. พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๐ และห้องที่ ๑๑๑

๑๑. นายโตเปริยญ ต่อมาเป็นขุนปรีชานุสรณ์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๑ ห้องที่ ๑๒๕ และห้องที่ ๑๒๖

๑๒. หม่อมเจ้าชายดำ (ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส) ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๒

๑๓. จมื่นทิพยเสนา (เจริญ เสวตนันท์) ต่อมาเป็นพระยาอภิชาติชาลยยุทธ์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๓

๑๔. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๔ และห้องที่ ๒๕

๑๕. ขุนวิจิตรวรสาสน์ (แก้ว โอวาทสาร) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๖ และห้องที่ ๑๕๔

๑๖. หลวงภาชีวิเสศ (เต้า) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๒๗ และห้องที่ ๑๑๒

๑๗. นายทัต กุเรเตอร์ (ทัต ศิริสัมพันธ์) ต่อมาเป็นพระยาสมุสสรพรการ แต่งโคลงบรรยาย
ภาพห้องที่ ๓๐ ห้องที่ ๓๑ และห้องที่ ๑๑๘

๑๘. หม่อมราชวงศ์วิน อิศรางกูร ต่อมาเป็นหลวงราชวงศ์ภักดี แต่งโคลงบรรยายภาพ
ห้องที่ ๒๓ และห้องที่ ๓๓

๑๙. พระยาศรีสิงหนาท (หรั่ง ศรีเพ็ญ) ต่อมาเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี แต่งโคลงบรรยาย
ภาพห้องที่ ๓๔ ห้องที่ ๓๕ ห้องที่ ๓๖ ห้องที่ ๓๗ ห้องที่ ๑๐๙ และห้องที่ ๑๑๐

๒๐. ขุนพิสดมภ์สังฆกิจ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๓๘ ห้องที่ ๓๙ ห้องที่ ๑๔๐ และ
ห้องที่ ๑๔๑

๒๑. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔๐ และห้องที่ ๔๑

๒๒. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔๒ และ
ห้องที่ ๔๓

๒๓. หมื่นพากย์โวหาร (เริก) ต่อมาเป็นหลวงจักรปาณี แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔๔
ห้องที่ ๔๕ ห้องที่ ๑๓๘ และห้องที่ ๑๓๙

๒๔. พระยาราชสัมพันธ์การ (เลื่อน สุรนันท์) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔๖ ห้องที่ ๔๗
ห้องที่ ๕๒ ห้องที่ ๕๓ ห้องที่ ๕๔ และห้องที่ ๕๕

๒๕. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช (พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์) ต่อมาเฉลิมพระยศ
เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๔๘

๒๖. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม (พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่) ต่อมา
เฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพ
ห้องที่ ๔๙ และห้องที่ ๕๐

๒๗. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๕๑

๒๘. หม่อมเจ้าอลังการ (ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์) ทรงแต่งโคลงบรรยาย
ภาพห้องที่ ๕๖ ห้องที่ ๕๗ และห้องที่ ๕๘

๒๙. พระยาราชนานุกูล (เวก บุณยรัตพันธ์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาตรีธรรมาธิราช แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๕๙ ห้องที่ ๖๐ และห้องที่ ๖๑

๓๐. ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖๒

๓๑. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ (พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์) ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖๓ และห้องที่ ๖๔

๓๒. หลวงอินทรอาวุธ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖๕ ห้องที่ ๖๖ ห้องที่ ๑๒๓ และห้องที่ ๑๒๔

๓๓. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖๗ และห้องที่ ๑๖๙

๓๔. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๖๘ และห้องที่ ๖๙

๓๕. ขุนวิสุทธากร (ม.ร.ว.หนู อิศรางกูร) ต่อมาเป็นพระยาอิศรพันธ์โสภณ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๗๐ ห้องที่ ๗๑ ห้องที่ ๗๒ ห้องที่ ๗๓ ห้องที่ ๑๕๙ และห้องที่ ๑๖๐

๓๖. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๗๔ ห้องที่ ๗๕ และห้องที่ ๗๖

๓๗. ขุนวิสูตรเสนี (จาง) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๗๗ ห้องที่ ๗๘ ห้องที่ ๑๔๒ ห้องที่ ๑๕๑ และห้องที่ ๑๕๒

๓๘. ขุนพินิจจัย (อยู่) ต่อมาเป็นหลวงภิรมย์โกษา แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๗๙ ห้องที่ ๘๐ ห้องที่ ๑๓๕ ห้องที่ ๑๓๖ และห้องที่ ๑๗๘

๓๙. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๑

๔๐. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๒

๔๑. หม่อมเจ้าศรีโสภณ ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๓ และห้องที่ ๘๔

๔๒. หม่อมเจ้าสวัสดิ ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๕ และห้องที่ ๘๖

๔๓. นายเข้มนักเรียน (เข้มน บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาประชาภิจักรจักร แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๗

๔๔. หลวงอินทรโกษา (เฉื่อย สุรนันทน์) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๘๘ และห้องที่ ๘๙

๔๕. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โคลงบรรยายภาพ ห้องที่ ๙๐ ห้องที่ ๙๔ ห้องที่ ๑๐๒ ห้องที่ ๑๐๓ ห้องที่ ๑๐๔ ห้องที่ ๑๐๕ ห้องที่ ๑๐๖ และห้องที่ ๑๐๗

๔๖. พระพินิตพินัย (ปาน) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๙๑ ห้องที่ ๙๒ และห้องที่ ๙๓

๔๗. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณ) ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๙๕ ห้องที่ ๙๖ และห้องที่ ๑๐๘

๔๘. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงษ์ (ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์) ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๙๗ ห้องที่ ๙๘ และห้องที่ ๙๙

๔๙. พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ (พระองค์เจ้าสิงหราช) ต่อมาเฉลิมพระยศเป็นพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทรงนิพนธ์โคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๐๐ และห้องที่ ๑๐๑

๕๐. พระครูอุภัยสังฆกิจจานุกร แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๑๓

๕๑. พระพิบูลย์ไอศวรรย (นิล) แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๑๙ และห้องที่ ๑๗๓

๕๒. พระมหาคำ เปரியัญ วัดมหาธาตุ ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระญาณสมโพธิ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๒๐ ห้องที่ ๑๒๑ และห้องที่ ๑๒๒

๕๓. พระปลัดสิงห์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๒๗ ห้องที่ ๑๒๘ และห้องที่ ๑๒๙

๕๔. พระพหลพลพยุหเสนา (กลาง สุจริตจันทร์) ต่อมาเป็นพระยาวชิรสูตยารักษ์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๓๐ และห้องที่ ๑๓๑

๕๕. พระราชครูพิเชต แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๓๒ ห้องที่ ๑๓๓ และห้องที่ ๑๓๔

๕๖. หม่อมเจ้าพระพุทธรูปบาทพิลังก์ (หม่อมเจ้าทัด) ต่อมาเลื่อนสมณศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๓๗

๕๗. นายสิงโตมหาดเล็ก แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๔๓

๕๘. นายประภาษมณฑียรปลัดวังขวา (ยัง) ต่อมาเป็นพระยาบำรุงราชฐาน แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๔๔ และห้องที่ ๑๔๕

๕๙. หลวงบรรหารอรรถคดี (สุด สามะสุทธิ) ต่อมาเป็นพระราชาภิรมย์ บางแห่งว่าเป็นพระภิรมย์ราชา แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๔๖ ห้องที่ ๑๔๗ ห้องที่ ๑๗๕ และห้องที่ ๑๗๖

๖๐. ขุนภักดีอาษา (นก) ต่อมาเป็นพระอมรสินธพ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๔๘ ห้องที่ ๑๔๙ และห้องที่ ๑๕๐

(๑๖)

๖๑. พระสาธุศีลสังวร (กลุ่ม) วัดสุวรรณาราม ต่อมาสมณศักดิ์เป็นพระสุวรรณวิมลศรี
แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๕๕ และห้องที่ ๑๕๖

๖๒. หม่อมราชวงศ์พระเจริญ (ม.ร.ว.เจริญ อิศรางกูร) วัดระฆังโฆสิตาราม ต่อมาเลื่อน
สมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๕๗ และห้องที่ ๑๕๘

๖๓. นายจิตร เสมียนมิวเซียม แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๖๒

๖๔. หม่อมเจ้าภุชงค์ (ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลภูลสวสดี) ต่อมาเฉลิมพระยศ
เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพ
ห้องที่ ๑๖๓ และห้องที่ ๑๖๔

๖๕. พระธรรมกิติ (แจ่ม) วัดรังษีสุทธาวาส แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๖๕ ห้องที่ ๑๖๖
และห้องที่ ๑๖๗

๖๖. หลวงรัฐยาธิบาลบัญชา แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๖๘

๖๗. ขุนหลวงพระไกรศรี แต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๗๐

๖๘. หม่อมเจ้าพระประภากรบวรวิสุทธีวงษ์ (หม่อมเจ้าพระประภากรในสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมพระยาบวรราชปักษ์) ทรงแต่งโคลงบรรยายภาพห้องที่ ๑๗๒ และห้องที่ ๑๗๔

